

Валентина Галацька
(Дніпропетровськ)

ОСОБЛИВОСТІ ПОБУТУВАННЯ СУЧАСНОЇ ЛІРИЧНОЇ ПІСНІ НИЖНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ

Сучасна лірична пісня Нижньої Наддніпрянщини вирізняється варіативністю форм побутування. Зокрема, зафіксовано двадцять шість варіантів пісні «Ой там на горі», що засвідчує вартісний рівень розвитку образної фольклорної пам'яті та повагу до вічних цінностей – любові, вірності, доброчесності.

Ключові слова: лірична пісня, варіативність, оповідь, регіональна специфіка.

A modern lyric song of the Dniprovsky region is distinguished by the variability of forms, for instance, there exist 26 variants of form «Oh, there on the mauntain», that testifies about a certain level of the deveopment of folklore memory of the people and keeping eternal valnes – love, trust, honesty.

Keywords: Lyrical song, variability, narration, regional specificity.

Современная лирическая песня Нижнего Приднепровья отличается вариативностью форм бытования. Например, зафиксировано двадцать шесть вариантов песни «Ой там на горі», что свидетельствует о ценностном уровне развития образного фольклорного сознания, приверженности к вечным категориям – любви, верности, добродетели.

Ключевые слова: лирическая песня, вариативность, повествование, региональная специфика.

Сучасне суспільство – це соціальний перформанс, суспільство «видовищ та вистав (the society of the spectacle)» [1, с. 176]. Виникненню цього явища сприяли такі культурні трансформації, як глобалізація, інтенсифікація способу життя, зміна парадигми соціального пізнання та раціональності. У зв'язку із цим особливо важлива імунна функція українського фольклору, яка трансформує образну фольклорну свідомість у найпоширеніші жанрові інваріанти, зберігаючи традиційні ознаки народних сюжетів, текстів, творів.

Народна пісня як соціокультурний феномен українства становить найпотужніший пласт національного фольклору, визначає архетипну структуру української ментальності. Народнопісенна творчість кожного регіону України сьогодні виступає динамічною етнокультурною системою [2, с. 8], розвиненою в глобалізованому часопросторі всесвіту.

Окрему сторінку яскравого вияву взаємовпливів, фольклорних трансформацій, варіантів ліричної пісенності України репрезентує Нижня Наддніпрянщина, яка є уособленням могутньої образної

фольклорної пам'яті епохи козацтва та постфольклору ХХІ ст., або, як її називають філософи, постнекласичної епохи.

У вітчизняній фольклористиці проблему соціально-комунікативної та естетичної ролі фольклору вивчають О. Бріцина, М. Дмитренко, Г. Довженок, Л. Єфремова, Л. Іванникова, І. Коваль-Фучило, Р. Кирчів та інші дослідники. У регіональному вимірі проблеми розвитку фольклору Нижньої Наддніпрянщини, зокрема пісенної творчості, відображено в працях В. Буряка, М. Долгова, В. Карпович, М. Марфобудінової, І. Павленко, Л. Стрюк, К. Фролової, В. Чабаненка.

На сьогодні актуальними залишаються традиції вивчення регіонального матеріалу відомими фольклористами й етнографами – В. Бабенком, М. Биковим, В. Бідновим, Г. Залюбовським, І. Манжурою, Я. Новицьким, Д. Яворницьким.

Від часів академіка Д. Яворницького і до ХХ ст. включно системних досліджень у цій галузі в Нижній Наддніпрянщині не було. Наприкінці 1980-х років до роботи долучилася науково-дослідна лабораторія фольклору, народних говірок і літератури Нижньої Наддніпрянщини, якій невдовзі присвоїли ім'я Олеса Гончара. Від самого

початку синергетичні процеси на сучасному етапі українського державотворення вивчали з якомога глибшим проникненням у сутність живої народної культури щодо її традиційних і трансформованих виявів, і знеосібнені «фольклор» і «етнографія», які зазвичай відносили до часів минулих і давноминулих, почали набувати цілком виразних локально визначених вимірів сучасності.

В області понад десять років діє фольклорно-етнографічна експедиція «Звичаї, ігри, обряди та традиції мого краю», яка залучила до лав активних збирачів і популяризаторів фольклорних скарбів, сотні учнів та їхніх наставників. Ентузіасти з усіх куточків області наполегливо й ретельно визбирають надбане поколіннями добро: пісні, балади, приказки, прислів'я, казки, анекдоти, прикмети, повір'я, дитячий фольклор, обряди (або їх фрагменти), звертають увагу на побут сучасних українців, докладно розпитують інформаторів про традиційне ведення господарства. Без перебільшення – увесь обшир народної душі поступово відкривається юним дослідникам. Фольклор, який донедавна для багатьох міцно асоціювався з його музейним статусом, розкриває свої скарби для сучасного покоління і стає важливим чинником етнорегіональної ідентифікації.

У формуванні духовного світу сучасників, зміцненні й плеканні почуття гордості за невимовно багату духовну палітру українського народу без фольклору не обійтися, тож на теренах Дніпропетровщини вже добре знаними й популярними серед учнівської молоді стали ініційовані обласним дитячо-юнацьким кіноцентром «Веснянка» щорічні дитячі фольклорні фестивалі «Дніпровий зорепад», присвячені весняно-літнім й осінньо-зимовим обрядам. На цих фестивалях молодь демонструє насамперед регіональні особливості української народної традиції, щоразу дивуючи все новими і новими глибинами пізнання й любові до рідного краю.

Феномен української народної культури на теренах Нижньої Наддніпрянщини потребує фундаментального вивчення як нагальна необхідність відновлення розірваних культурних зв'язків, зв'язків між поколіннями.

Яким є національне обличчя нашого краю на початку ХХІ ст., який вплив

справляє чи може справляти традиційна культура в сучасному суспільстві? Ці питання з риторичних поступово, але впевнено переходять до розряду питань практичних, насамперед щодо досягнення стану збереження етнологічної спадщини.

«Ярина», «Прилетіла ластівочка», «Гей, гук, мати, гук!», «Світанкові струни Надпоріжжя», «Рай-поле», «Калита» – усе це неповний перелік книжок, що вміщують результати вивчення та фіксації взірців народної культури краю, отже, дають певну відповідь про реальне наповнення ментального поля сучасника, про динаміку націогенеруючих процесів у нашому краї.

На межі двох тисячоліть несподівано яскраво виявилася потреба наших сучасників знати свою історію, культуру, шукати першоджерела й пракорені свого буття. Цікавим здобутком у цьому плані є видання фольклорно-етнографічної серії «Калита» (вип. 7). Цей випуск, напевне, був найскладнішим, оскільки присвячений ліричній пісні – жанру, що в масиві народної творчості найпотужніше представлений і включає безліч прикладів.

Упорядники збірника поставили перед собою завдання з'ясувати, які пісні найчастіше трапляються в репертуарі носіїв фольклору в різних куточках нашої області, звертаючи особливу увагу на ті твори, що мають кілька варіантів. Не випадково з такого приводу зауважував І. Франко: «А скоро хоч одне слово, хоч один вірш не такої, то вже пісня не ідентична, а варіант» [5, с. 187]. Таких пісень, що мають варіації не лише в словах, а й у мелодіях, назбиралося чимало. Деякі, наприклад «Ой там на горі», мають до тридцяти варіантів. Це повною мірою продемонстрували всі ті, хто долучився до збирання взірців народної творчості в Магдалинівському, Нікопольському, Синельниковському, Межівському, Царичанському, Софіївському, Томаківському, Дніпропетровському районах, у містах Новомосковську, Кривому Розі, Першотравенську, Синельниковому, віднаходячи унікальних носіїв народної традиції віком від тридцяти і до дев'яноста років включно.

Локальне вивчення фольклору кожного регіону дає можливість простежити діахронний рух пісенності та з'ясувати, які саме жанри й жанрово-тематичні групи

пісень, складові обрядодій є традиційними або автохтонними для кожної окремої місцевості. Як уважає Р. Кирчів, головна складова дослідження – «простеження регіональних та локальних традицій, виявлення збереженості архаїчних верств і зразків, вплив новаційних процесів та у зв'язку з тим паралельне звернення до позарегіонального матеріалу в порівняльно-історичному та типологічному аспекті дослідження» [3, с. 28]. На думку відомого вченого-фольклориста, актуальним виступає також дослідження змін у тяглоті фольклорної традиції, її модифікації, трансформаційних процесів і нових нашарувань.

Витончена за кордоцентричною сюжетикою кохання, зафіксована на Дніпропетровщині пісня «Ой там на горі» у двадцяти шести варіантах (одному білоруському) у дитячих іграх «Голуб» і «Пісня-гра» засвідчує варіативну природу колективно-авторського осмислення теми кохання, що постає в традиційній тріаді: закохані (пара голубів), розлучення лихими людьми (убивство мисливця-ми), оплакування.

Варто зазначити, що географія побутування пісні в області широка: Дніпропетровський, Нікопольський, Петропавлівський, Царичанський, Софіївський, Новомосковський, Межівський, Петриківський райони. Дитяча гра «Голуб» інформаторкою запозичена з Івано-Франківщини, переселенкою Ганною Баюк (1947 р. н.).

У всіх варіантах пісні схожий зачин, який формує баладність оповіді, настроює на розмірений емоційний темпоритм, що поступово прискорюється і трагізується:

Ой там під дубом, під дубиною.
Сидів там голуб з голубкою.
Вони сиділи та й воркували
Білими крильми та й обнімались.

(Записано від С. І. Матвійчук,
мешканки с. Яворівське, 1923 р. н.)

Схожим є інший варіант народної балади:

Ой там на горі,
Ой там на крутій,
Ой там сиділа пара сивих голубів.

(Записано від Н. С. Бикової, 1950 р. н.)

Цікавий варіант зачину зафіксовано на станції Кільчень Дніпропетровського району, який чітко окреслює простір національного образного екстер'єру:

Ой на жовтому пісочку,
На камені в лузі
Там сиділо два голуби
Воркотали дуже.

(Записано від М. Куценко, 70 років.)

У цьому зразку наявний не трагічний, а драматичний розвиток дії, коли голубу судилася не смерть від мисливця, а далека дорога:

Що голубка сизокрила зостається вдома,
А голубові сизенькому далека дорога,
Ждала, ждала голубонька –

знялась-полетіла,

Попід хмарами лігала, голуба гукала,
Та й найшла такого, якого ввіряла.

(Записано від Н. Н. Курочки,
1934 р. н., родом із с. Миронівка
Нікопольського р-ну.)

Характерною особливістю цієї пісні про незабутнє, нещасливе кохання є традиційний елемент ліричної символіки. Пара голубів виступає частиною національної фауни, уособлює своєрідний концепт кохання українців. Цьому зразку притаманна «гіперболізація духовних драм, емоційна відкритість, поетизація туги і смутку» [6, с. 173].

Пісенний фольклор Придніпров'я, обрідна матриця якого – це жанровий різновид пісні про кохання (народної балади), демонструє тривалий процес творення народної традиції. Її ознакою сьогодні є мінливість, варіативність, що підтверджує наявність на території Дніпропетровської області двадцяти шести варіантів балади «Ой там на горі».

Одна з головних ознак пісенної традиції – відсутність «авторства» в народних піснях, певного першоджерела або першого варіанта, за умови чого розвивається фольклорний варіативний рух улюблених пісень.

На території Нижньої Наддніпрянщини на початку ХХІ ст. найбільш представленим жанром за кількістю вірців є лірична пісня. Народний вуличний репертуар, який формувався десятиліттями, досі перебуває у варіативному полі. Так широко побутують переважно ліричні пісні та романси інтимного змісту й настрою, балади.

Найголовнішим духовним джерелом народу є фольклорна свідомість – унікальний скарб духовного буття, що уособив національний тип художнього мис-

лення, витоки первісної уяви людини про світ, народної моралі, філософії, образного бачення. Образні форми (образний генофонд) функціонуючої фольклорної свідомості в українській фольклористичній науці як підмурівок системи бачення світу, як модель художнього бачення оточуючого середовища етнотипу принагідно досліджували у зв'язку з обстеженням окремих фольклорних жанрів.

Фольклор не лише виступає текстовою пам'яткою, а синкретичним згустком фольклорної свідомості в художньому, соціальному, психологічному контексті. Це дає можливість фіксувати всі рухоми видозміни фольклорної свідомості (і фольклорної пам'яті як її компонента), а також процес творення нових образних конструкцій, диференціювати всі компоненти творчого процесу, передобразний стан (наявність національного ландшафту, етносередовища, етнодеталей побуту), їх вплив на творчі процеси. Такий підхід дає можливість зіставляти живі образні пласти фольклорної пам'яті й вести реконструкцію згаслих.

Погляд на фольклорну творчість як на живу гілку художньої свідомості на рівні синкретичного етнічного мислення зумовлює і використання нетрадиційної для фольклористики термінології, яка, на наш погляд, виражає поняттєву структуру теми: образний генофонд, образний етногенез, національний етноконтекст, передметафорна основа, національний генокод, фольклорогенез [4, с. 4].

Свідомість «як суб'єктивний образ об'єктивного світу» виступає у двох формах: індивідуальній і суспільній. Одна з форм суспільної свідомості – мистецтво, що базується на художньому мисленні. Оскільки кожен почуттєвий образ предмета є частиною свідомості (художньої), то знання образу, смислу, які диференціюють почуття людини, об'єднують їх у єдину свідомість. Фольклорну свідомість ми розуміємо як складову частину художньої свідомості. Пам'ять, зокрема фольклорна, – це здатність нервової системи певного інформатора довго зберігати інформацію художньо-соціальної, міфологічної уяви людей про світ і декілька разів вводити її у сферу свідомості (фольклорної). Основа фольклорної інформації – архетип – художні вузли пам'яті, що функціонують у фольклорній свідомості, під-

живлюють її (первинні зразки поєднання образу та емоції) у системі етногенезу в цілому (як процесу від виникнення до розпаду етносу). Це своєрідний образний генофонд – накопичені творчим досвідом пам'яті зорові, асоціативні художні знаки. Процес зародження, функціонування національного образного мислення є образним етногенезом.

Ярусна концепція Світового дерева допомагає визначити смислове протиставлення образів-кліше (компонентів) Світового дерева і рівень їхньої ідеалізації, смислового й образного навантаження в художньому творі. Народна пісня Придніпров'я «Ой там на горі» використовує образ Світового дерева як етноелемент національної свідомості. Як правило, таким деревом виступають дуб, явір, береза, сосна. Але народна свідомість паралельно використовує і суто національні дерева-символи (калина, верба, вишня), які вже інтенсивніше працюють у народній образній свідомості. Пісенний фольклор чітко фіксує в уяві триєдину вертикальну структуру світу. Окрім Світового дерева, означені міфосимволи життя і смерті. Птахи міфологічного характеру представлені соколом і солов'єм. Птахами національного етносередовища є орел, зозуля, голуб, журавель. Виразно простежується сонце і місяць. Домінують головні пари протиставлення: *щастя–нещастя, життя–смерть, суша–море, вогонь–вода*. Вони не завжди представлені обома частинами. Система синкретичної зорової і смислової конструкції народного бачення забезпечує закадрове (позасюжетне) прочитання іншої частини.

Площинність (горизонтальність) структури Світового дерева переломлюється в народній свідомості на об'ємні виміри. Сама природа відпрацьованого в народній пісні багатоканального сприйняття (слух, зір, запах, дотик) перекреслює цю заплановану площинність. Отже, можемо вести мову про народну образну філософію, яка інтуїтивно передає майбутнім філософським структурам сприйняття світу або несе залишки давнішої структурної моделі, про яку ми не знаємо, але яка розчинилася, «оземлилася» на предметно-образному рівні етнопам'яті [4, с. 13].

Індивідуальний план ми прочитуємо в глибинній площині образної синкретичної структури мислення. Невиокремленість індивідуального «я» дає народній

пісні оригінальний тип «плаваючого» імпровізаційного сюжету. Це первинна зафіксована художня свідомість зі своїм кодом-шрифтом для читання смислу, що водночас є синкретичним згустком художньої матерії, яка несе в собі ознаки сюжету, композиції, форми вираження авторського «я». Вичленення колективного авторства (надіндивідуальна свідомість), як і індивідуального, у народній пісні ускладнено, бо система вираження художньої свідомості, з огляду на синкретичну природу, спонтанна. У пісні існує система дублів – так би мовити, «передоручення» функцій. Це система перерозподілу сюжетної інформації з одного образного фрагмента на інший. Функцію сюжетоносця найчастіше виконує метафора, бо вона тримає в собі естетичну і емоційну інформацію, несе риси національного етнокосму, формує ознаки психологічного портрета героя. Саме метафора і дає можливість визначити рівень індивідуальної (авторської) свідомості.

Існування широкого естетичного діапазону в народній пісні – свідчення присутності первинно-авторського модуля відображення світу. Глибина естетичного передчуття інформації може народжуватися лише через суто індивідуальну образну свідомість (творчу), яка потім, із часом, напластовуючись у колективно-авторському контексті (накладання свідомості), поволі втрачає минулу видиму індивідуально-авторську архітектуру.

Синкретичність форм висловлювання, відчутність певної системи при переході одного виражального плану в інший (злам ритму, логічні перепади) свідчать про глибину інтуїтивно-асоціативного мислення як надіндивідуальної (авторської) узагальненої свідомості, так і суто індивідуальної. Народна свідомість, трансформуючи сюжет, естетизуючи його сутність, додаючи до нього поглиблені художні характеристики, не затіняє індивідуальне авторське відчуття, а чіткіше окреслює його елементи. Тому ми виразно відчуваємо емоційний аспект у сюжетно-образній злитості художньої свідомості.

Особистий план авторської свідомості фіксується в піснях зі спрощеною архітектурою (послабленою епітетною палітрою). Як правило, він спрацьовує в конструкції «ліричний герой-оповідач» (перший план авторської присутності). Інша форма фік-

сації – наявність подвоєної функції «автор-оповідач» – «оповідач-лірична героїня». Якщо врахувати подвійність конструкції існування метафоричного ланцюга і фрагментів системи оповіді, то маємо висновок: у таких піснях у праоснові зливалися два стилі самовираження (дві авторські свідомості). Одна із цих форм майже витіснена, але пісня законсервувала цю співавторську конструкцію, що свідчить про можливість первинних форм самовираження фольклорної пам'яті.

Функція етнодеталі ландшафту не лише в інформативності, але й у дійовій функції образу-архетипу національної образної системи первинного ступеня (синкретичного). Головна функція деталі у фольклорному тексті – передача первинного стану (психологічного) героя, сприяння емоційній наповненості твору (означення драматизму ситуації) і створення загальнообразного контексту, коли деталь є основою внутрішньої деталі-порівняння, яка створює певний психологічний контекст.

Синкретична основа образної уяви (кодове прочитання архетипів) дає можливість виходити за рамки текстів і простежувати конкретний етнорівень портрета або просторової ситуації, бо ми вже знаємо основні етнодеталі портрета, ландшафту, тваринного світу, національну колірну гаму. Це узгоджується із синкретичним образом мислення, де вся система художнього бачення – плаваюча модель, що легко видозмінюється у своїх складових компонентах, варіюючи той чи інший стан героя або надаючи нового забарвлення драматургічній основі тексту.

Аналіз епітетного контексту («шовкова трава», «сизокрилая голубка») дає цікаві результати як про кількість використання фольклорною свідомістю тих чи інших ознак, так і про їх своєрідність у контексті етнопсихології, у виявленні генезису епітетного формотворення. Окрім загальних означень (не індивідуальних), в образний контекст пісенної пам'яті входять нові означення, що виявляють докладнішу характеристику національного портрета чи об'єкта, про який іде мова, з диференціацією певних рис характеру, форми, змісту. Епітетний пласт фольклорної свідомості дає уяву про час написання твору, про присутність індивідуально-авторського компонента (за рівнем асоціативності й конкретно-описовими особливостями епітетів).

Активне функціонування фольклорної пам'яті – передумова збагачення народної образної свідомості історичним і художнім змістом, подальшого розвитку образної пам'яті як типу мислення певного етносу, поглиблення і примноження її основного спадкового фонду.

Сучасна фольклорна свідомість, зокрема її магічно-смісловий пласт, інтенсивно згасає. Існуючі двадцять шість варіантів пісні «Ой там на горі» підтверджують варіативність народної образної пам'яті, що засвідчує активність фольклорогенезу епохи глобалізації.

Література

1. *Simon W. Postmodern Sexualities / W. Simon.* – London ; New York : Rowledge, 1996. – 178 p.

2. *Карпович В. Є.* Окремі нотатки про ліричну пісню Нижньої Наддніпряниці на початку ХХІ століття // *Калита VII (Улюблені пісні) / упоряд. М. М. Марфобудінова, В. Є. Карпович, З. П. Маріна, О. М. Хоменко.* – Д. : ПП «Ліра ЛТД», 2009. – 128 с.

3. *Кирчів Р.* Двадцять століття в українському фольклорі / Роман Кирчів. – Л. : Інститут народознавства НАН України, 2010. – 536 с.

4. *Буряк В. Д.* Сучасна народнопісенна творчість Придніпров'я: генезис образних форм поетичної свідомості : автореф. дис. ... канд. філол. наук / В. Д. Буряк. – К. : КНУ ім. Т. Шевченка, 1992. – 17 с.

5. *Франко І.* Знадоба до вивчення мови і етнографії українського народу // *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* – К. : Наук. думка, 1980. – Т. 26.

6. *Руснак І. Є.* Український фольклор / І. Є. Руснак. – К. : Академія, 2010. – 320 с.